

УДК 1(091):130.3

А. О. Лемпій
аспірант кафедри філософії
Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова

ІМПЕРСОНАЛЬНА КОНЦЕПЦІЯ ІДЕНТИЧНОСТІ ДЕРЕКА ПАРФІТА

Проблема ідентичності сучасної вітчизняної традиції за останні десять років стала досить популярною та дискусійною. Актуальність її вивчення зростає у світлі останнього «гуманітарного розколу» в українському суспільстві, який стався насамперед через наші внутрішні світоглядно-ідеологічні помилки. Питання ідентичності має під собою не лише завдання визначення понять і меж їх застосування, воно становить необхідність пояснення складної структури взаємопов'язаних елементів, що визначені різноманітністю природи людської істоти. Можна говорити про національну, гендерну, культурну, класову, соціальну ідентичність, проте всі вони з ортодоксального погляду мають базуватися на особливому первинному усвідомленні особою власної унікальності, яку ми звикли мовно засвідчувати особовими займенниками та власними іменами. Цей фундамент людської ідентифікації філософська традиція Старого світу іменує персональною ідентичністю. Погляд на те, що персональна ідентичність лежить в основі всіх ідентичностей особистості, є найбільш типовим підходом до проблеми, він знаходить своє коріння в теорії Картезіанського Его й лежить в основі європейської культурної традиції права та етики. Тим не менше за останні 30 років набула значної популярності теорія де-індивідуалізації ідентичності, засновником якої варто вважати Оксфордського філософа Дерек Парфіта.

З огляду на те, що головні роботи британського філософа, зокрема "Reasons and Persons" та "On What Matters?", і досі не перекладені ні українською, ні російською мовами, вітчизняний читач відносно слабо знайомий із творчою спадщиною цього популярного на Заході дослідника. Тим не менше, українська академічна увага до його ідей усе ж мала місце. Зокрема, варто виділити дослідження М. Секацької [3], яка здійснює критику анти-онтологічної орієнтації досліджень Д. Парфіта. Спектр іноземних досліджень, присвячених теорії ідентичності британського професора, є значно ширшим. Серед найбільш яскравих варто виокремити роботи Дж. Мендоли [9], С. Метьюса [7], Ф. Кітчера [6], Р. Адамса [4], Д. Регана [12], Н. Мак-Кінона, Дж. Бігельова [8] та багато інших. Однак у межах вітчизняної філософської традиції теорія ідентичності Д. Парфіта є далекою від оптимального висвітлення й систематизації, що підтверджує актуальність історико-філософських досліджень у цій сфері.

У межах цього невеликого дослідження ми маємо на меті розкрити теоретичну та морально-практичну сутність деконструкції онтологічного статусу персональної ідентичності в роботі "Reasons and Persons" Дерек Парфіта.

Якщо й можна говорити про певну кульмінацію популярності проблеми ідентичності в аналітичній традиції філософування, то вона, вочевидь, буде припадати на 80-ті рр. ХХ ст. Не в останню чергу до такого висновку можна прийти ознайомившись із відомою роботою Дерек Парфіта «Причини та особи» (1984). Будучи учнем Пітера Стровсона, Д. Парфіт продовжує тему комбінування аналітичної філософії із проблемами метафізики. Проте якщо автор «Індивідів» акцентує свою увагу на логічних закономірностях, що показують себе на фоні дослідження способу існування «ідентичного», то Парфіт показує себе філософом, що більшою мірою сприймає континентальну традицію та глибше зупиняється на проблемах етики й теорії раціональної дії.

Передусім англієць цікавиться двома фундаментальними об'єктами дослідження, які, на його думку, є основними в контексті раціонального обґрунтування унітарності життя будь-якої людини. Такими об'єктами є, власне, «причини» й «персона» – заголовні теми однієї з його основних робіт. Поняття причини вживається Д. Парфітом у прагматичному контексті, а саме: указує на питання «що» та «як» спонукає нас діяти, вибирати, чинити, а не залишатися пасивним стосовно того, що ми називаємо світом [11]. Друге поняття – персона – пов'язано з проблемою єдності особи протягом життя і її незалежності щодо інших осіб, котрі її оточують.

Характерною ознакою стилю Д. Парфіта є його так звані "puzzling cases" – уможливлено сконструйовані ситуації, у яких може виявитися та чи інша ознака досліджуваного об'єкта, що буде актуальною й стосовно реального життя. Як слушно відзначив із цього приводу американський дослідник творчості Д. Парфіта Метью Кепстейн: «Одне із задовольень читання «Причин та Персон» полягає в наявності великої кількості нетипових, часто емпірично неможливих, але завжди захоплюючих проблемних випадків, які забезпечують нашу філософську інтуїцію необхідними «наріжними каменями» [5, с. 291]. Кожен із сконструйованих Д. Парфітом експериментів оголює ті сторони досліджуваного явища, які в ординарних умовах залишились би прихованими.

Британський мислитель виділяє два типових підходи до питання персональної ідентичності – редукціонізм і нон-редукціонізм. Нон-редукціоністський варіант ідентичності, на думку Д. Парфіта, виходить із розуміння ідентичності людини в її кінцевому, складному варіанті, тобто не позбавленої історичних, емпіричних і психічних надбудов. У такій варіації людська ідентичність постає як щось усезагальне для людського буття, як те, навколо чого все відбувається. З іншого боку, редукціонізм Д. Парфіта від початку виходить із твердження, за яким ідентичність не є чимось суцільним і неперервним, вона виникає в межах діяльності як додаткова умова, проте не як те, що диктує всі умови подій [2, с. 46].

Головною частиною роботи «Причини та Персона» з огляду на мету нашого дослідження є її третій розділ під назвою «Персональна ідентичність». Якщо вся робота Д. Парфіта була його першою «візитівкою» поміж світової наукової спільноти, то, зокрема, третій розділ є чи не найбільш «ефектним» і таким, що найбільше запам'ятався читачам. Розглянемо хоча б те, як він починається.

Британець, не зраджуючи своїх звичок, конструює особливий "puzzling case": Деяка особа вирішує вперше телепортуватися на Марс. Вона дещо нервується, адже не знає, чим це закінчиться. Їй повідомляють, що вона на момент утратить свідомість, але згодом одразу ж прокинеться. Особлива машина просканує її тіло й мозок, відправить інформацію на Марс, а через певний час приймач створить її копію на іншій планеті та знищить «старе» тіло на Землі. Дружина чоловіка запевняє його, що все буде добре, оскільки вона особисто вже не раз так подорожувала. Користувач телепортатора натискає кнопку. Як і очікувалося, він здавалось би на секунду зомлів і знову пробудився, проте уже в кабіні дуплікатора. Нове тіло повністю ідентичне старому, а його пам'ять повністю збережена. Уже за кілька років, під час яких користувач постійно телепортувався, чоловік, щоб полетіти на Марс,

звично натиснув кнопку телепортації, проте на цей раз він чомусь не втратив свідомість. Пролунав шум, а згодом настала тиша. Чоловік запитав у працівника телепортативної станції: «Я щось зробив не так? Чому не спрацювало?». Асистент пояснює, що все нормально і він телепортувався на Марс. Просто нова версія сканера більше не знищує копію тіла на Землі. Він також підкреслює, що це одне із перших випробувань нового способу телепортації. Ще через хвилину інший чоловік у білому халаті кличе до себе користувача. Він із співчуттям і жалем повідомляє, що з новим сканером виникли проблеми: під час сканування було пошкоджене серце земного тіла. У наслідок цієї помилки користувачеві варто очікувати серцевого нападу й гарантованої смерті за два дні. Чоловік у білому пропонує поспілкуватися з копією смертельно пораненого на Марсі. «Репліка» на червоній планеті починає вітати користувача, повідомляючи, що вона володіє всім необхідним, для того щоб без жодних змін потурбуватися про сім'ю користувача та закінчити його справи, по суті, ніхто навіть не помітить підміни. Проте користувача це чомусь не тішить [10, с. 199–200].

Таким влучним, сконструйованим на основі прийомів наукової фантастики випадком Д. Парфїт порушує одразу ж кілька питань, пов'язаних із людською ідентичністю. Спробуємо виділити основні з них.

Як саме ідентичність зберігається протягом мого життя?

Чи є неперервність свідомості істинним атрибутом ідентичності чи вона лиш ілюзорна?

І нарешті: Яке значення для сенсу мого життя має ідентичність?

Д. Парфїт підкреслює, що більшості з нас наведений випадок зі смертю користувача й навіть просто знищення тіла під час телепортації є не прийнятними, оскільки ми ординарно звикли вважати, що ідентичність – це щось неперервне та єдино можливе. З погляду такої логіки, коли користувач телепортувався, він постійно вмирав, а на його місце ставала копія. Заданий автором приклад одразу ж привертає увагу читачів до фундаментального запитання про сенс самозбереження, що є справді вражаючим початком для дослідження питань ідентичності.

Загалом британець протягом усієї своєї роботи показує себе як типовий прихильник так званої теорії «супервентності» [3, с. 77], за якою психологічні атрибути особистості є детермінованими фізичними атрибутами. Якщо, заважаючи наперед, проаналізувати позицію Парфїта з приводу наведеного ним випадку, то він, вочевидь, не є ані прихильником смерті ідентичності користувача, ані прихильником збереження ідентичності в копії. Його думка з цього приводу базується на твердженні, за яким ідентичність взагалі не є неперервною, незалежно від того, телепортуємося ми чи ні. Коли на Марсі прокидається копія користувача, то вона не є самим користувачем, але й користувач, який залишився на Землі, уже не є тим, ким був учора. Його життя – це структура пов'язаних між собою подій, які формують деякий абстракт постійної ідентичності, проте вона є, по суті, дискретною. Загалом наша репліка не «краде» нашу ідентичність, вона вочевидь володіє щоразу новою з того моменту, як вона виникла, точно так само, як і її оригінал. Єдине, що ми ділимо на двох, – це ідентифікуючі ознаки в очах інших людей, соціальне місце у світі й наші унікальні спогади. Усі ці роздуми легко підсумувати найвідомішою цитатою Д. Парфїта: «Ідентичність – це не те, що має значення» [10, с. 299].

Д. Парфїт бере на себе не просте завдання довести, що випадок продовження життя користувача у вигляді Репліки є кращим наслідком для останнього, ніж якби він просто помер, не залишивши за собою копії. «Як я доведу далі, продовжити життя в Репліці є настільки ж добре, як і буденне виживання» [10, с. 201]. Головний аргумент британця полягає в тому, що наш страх перед утратою

себе пов'язаний із типовими пересудами щодо ідентичності, які, на його думку, можуть бути подолані аналітичними дослідженнями.

Саме значимість ідентичності, а не її сутність ставиться на порядок денний у філософських пошуках британця. Д. Парфїт задається питанням про те, що важливіше: збереження причинових зв'язків між нами зараз і майбутніми нами чи все ж таки психологічна неперервність між «сьогодні» та «завтра». Як наслідок, він обґрунтовує таку заголовну тезу, яка об'єднує філософію ідентичності з теорією моралі: «Те, що має значення щодо R (щодо редукціонізму – А. Л.), – психологічна неперервність (connectedness) і/або тривалість певного типу причинових зв'язків» [10, с. 215]. Коли ми приймаємо центризм особи в питанні «що має значення» в нашому житті, то ми стаємо на позицію типового, «природного» (natural view) європейця. Для такої особистості питання збереження особи в максимально непорушному вигляді є важливим, оскільки вона в більшості керується у своєму житті теорією власного інтересу. З точки зору Д. Парфїта як мораліста, усі факти вказують на те, що «природні» погляди на власну ідентичність сучасних європейців є неприйнятними й деструктивними. виправдовуючи себе певною раціональною або моральною метою (які Д. Парфїт спростовує), вони все ж діють хибно та деструктивно, у тому числі з позиції колективного й особистого інтересу. Саме через таке ставлення до власного Я і відбувається наростання глобальних проблем людства та індивідуальних негараздів. На думку англійця, варто заново поставити питання «хто ми є?», щоправда на цей раз без первинного егоїзму. «Хто ми є?» – це не внутрішні дебати з приводу того, яке слово відповідає нашому особливому існуванню, а скоріше є відповіддю на питання про те, якого значення набуває моя очевидна особливість у часовому й суспільному різноманітті. Що означає «зберегтися?»: продовжити мету свого життя чи дотриматися абстрактної неперервності Его? Постановка цих оригінальних питань і зробила Д. Парфїта одним із найпопулярніших серед нині живих філософів.

Для британця важливо донести до читача ідею, за якою наше бачення персональної ідентичності навіть у цей момент напряму впливає на наше життя й погляди, але це не повинно бути так. Автор наголошує, що ми не є тими, у кого ми віримо. «Більшість із нас будуть приймати ті тези, які я буду спростовувати. Отже, я буду доводити, що більшість із нас має хибне уявлення про себе та про своє справжнє життя. Якщо ми дійдемо думки, за якою наші погляди покажуть себе хибними, то це зможе внести зміни в наше життя» [10, с. 218]. Саме тому досить значних зусиль Д. Парфїт докладає не стільки до обґрунтування власної концепції ідентичності, а скоріше спростування наявних ідей з цього приводу. Йому належало показати, як саме ідентичність обманує щодо наших моральних і загалом активних можливостей.

Не лише пам'ять, але весь наш досвід не дає нам підстав стверджувати окремішність нашої ідентичності. «Персона повинні бути згадані в описі змісту незліченних думок, бажань та інших досвідів. Проте, як засвідчує Вільямс, подібні дескрипції не засвідчують, що досвіди належать персонам» [10, с. 226]. Відтак нон-редукціонізм персональної ідентичності й тут не знаходить свого аргументаційного підґрунтя.

Обґрунтовуючи безпідставність концепції есенційної ідентичності прихильників картезіанства, Д. Парфїт знову наводить досить вражаючий випадок, який у цій ситуації вже не є вигаданим. Як відомо, людський мозок має дві пікули – права відповідає за ліве око й руку, а ліва – за праве око й руку. Дві півкули поєднані рядом нейронних волокон, що забезпечують зв'язок між ними. Під час медичної практики приблизно в 60-ті рр. ХХ ст. деякими

хірургами здійснювалася операція на мозку осіб, які були важко хворі на епілепсію. Метою операції було роз'єднання окремих нейронних волокон між півкулями задля зменшення сили епілептичних нападів, обмеживши їх в одній півкулі. Загалом поставлена мета була досягнута. Проте поряд зі зменшенням епілептичних страждань операція мала й ще один вагомий ефект – виникнення двох відокремлених сфер свідомості [10, с. 245]. Цей наслідок був підтверджений низкою психологічних тестів. Зокрема, респонденту демонстрували для лівого та правого ока одне й те саме питання, написане на аркуші паперу. Відповідаючи на нього письмово лівою та правою рукою, особа давала різні відповіді.

Д. Парфіт підкреслює, що наявність цього факту «розділеного розуму» свідчить на користь прихильників редукціоністської теорії ідентичності. З моменту, коли свідомість хворого розділилася, його ідентичність стала двома ідентичностями. Жодна з виниклих половинок розуму особи не претендує на те, щоб спростувати іншу частину як копію, або клон. Більше того, на думку британця, у цьому епізоді ми в жодному разі не маємо справу з трьома особами – свідомістю до експерименту, лівосторонньою та правосторонньою свідомістю. У цьому випадку ми просто розділили сфери досвіду, що призвело до ізоляції одних вражень від інших. Теза щодо існування цього парадоксу має поставити під питання сам факт наявності єдиної неподільної ідентичності ще до експерименту. Уявімо собі, що ми знову з'єднаємо різні півкулі мозку, невже ми знову отримаємо стару ідентичність? Чи це буде вже нова особа? Ні те, ні інше не виглядає, на думку Д. Парфіта, правдивим, оскільки ідентичність – це не те, що задає умови свідомості, а те, що вже виникає на наявних умовах і лише конституюється нами як щось темпорально єдине та незмінне. Коли свідомість розділяється й поєднується назад – це не є точкою відліку появи або зникнення «нових» Его, оскільки підстави Его самі по собі виникають із наших «суб'єктивних» переживань. Холізм нашого Я є оманливим. Виходячи з цього, не суб'єкт стоїть в основі переживання, а переживання – в основі суб'єкта. Теоретично, можна описати будь-яке суб'єктивне враження імперсональним шляхом. «Дехто може заперечити, що всі інші індексійні концепти, такі як «тут», «зараз», «це», повинні бути пояснені шляхом використання концепту «Я». Але це не так. Усі вони, включаючи «Я», можуть бути пояснені за допомогою використання самовказуючого засобу «це». І цей самовказуючий засіб не включає в цей процес поняття «самого» чи «суб'єкта досвіду» [10, с. 252].

Моральний зміст анти-онтологічної теорії ідентичності Дерек Парфіта розкривається в його ідеї звільнення від самого себе. Він усвідомлює, що редукціоністський погляд є важким для усвідомлення і, можливо, навіть емоційно трагічним, проте він беззаперечно має позитивні сторони. «Чи є правда такою, що пригнічує? Дехто може вважати що так. Але я бачу її свободонаповненою. Коли я вірю в те, що моє існування було основоположним фактом, я, здавалося б, ув'язнив себе в самому собі. Моє життя було схоже на скляний тунель, через який я рухався все швидше кожен рік і в кінці якого на мене чекала темрява. Коли є змінив свій погляд, стіни тунелю зникли. Тепер я живу на свіжому повітрі. Різниця між моїм життям і життям інших людей і досі наявна. Але різниця значно менша. Інші люди стали ближчими. Я став менше стурбований усім життям, що мені залишилось, і більше зосереджений на життях інших людей» [10, с. 281]. Очевидно, у деконструкції картезіанського погляду на ідентичність британець убачає надію на можливість подолання індивідуалізації сучасного глобалізаційного суспільства. Типова західна особистість – це особа, ув'язнена у своєму Его, стурбована збереженням інтересів певної сутності, яка насправді не має морального значення.

Концепція де-індивідуалізації ідентичності Дерек Парфіта є однією з найбільш оригінальних теорій ХХ ст. Вона вражає суперечливістю моральних наслідків, які з неї випливають. Безсумнівно, у контексті глобальних проблем, які нависають над людством і Західним світом, наявність реальної необхідності радикальних змін в етичному відношенні між людьми різного походження є небезпідставною. Британець є чи не найпершим філософом, хто зумів припустити, що наша заикленість на нашій особистості шкодить і нам, і майбутньому людству та планеті. Він зумів показати зв'язок між теорією ідентичності й етикою дії, висвітлив приховані аспекти нашої віри в існування самих себе як окремих сутностей, цим самим заявивши про себе як про одну із центральних постатей у контексті аналітичного дослідження проблеми персональної ідентичності.

Література

1. Каминский А. Физика персональной самоидентичности / А. Каминский // Квантовая Магия. – 2012. – Т. 9. – Вып. 2. – С. 2267–2284.
2. Разеев Д.Н. Ложные воспоминания и тождество личности / Д.Н. Разеев // Вопросы философии. – 2015. – № 1. – С. 45–51.
3. Секацкая М.А. Тождество личности как онтологический факт: возражение Дерек Парфиту / М.А. Секацкая // Вестник «Инной Взгляд». – 2013. – Т. XXXVII. – № 3. – С. 76–84.
4. Adams R. Should Ethics be More Impersonal? A Critical Notice of Derek Parfit, Reasons and Persons / R. Adams // The Philosophical Review. – 1984. – Vol. 98. – No. 4. – 439–484 pp.
5. Kapstein M. Collins, Parfit, and the Problem of Personal Identity in Two Philosophical Traditions: A Review of “Selfless Persons” and “Reasons and Persons” / M. Kapstein // Philosophy East and West. – 1986. – Vol. 36. – No. 3. – 289–298 pp.
6. Kitcher Ph. Parfit's Puzzle / Ph. Kitcher // NOÛS. – 2000. – Vol. 34. – Issue 4. – 550–577 pp.
7. Matthews S. Parfit's “Realism” and his Reductionism / S. Matthews // Philosophia. – 2004. – Vol. 31. – Issue 3–4. – 533–541 pp.
8. McKinnon N. Parfit, Causation And Survival / N. McKinnon, J. Bigelow // Philosophia. – 2001. – Vol. 28. – Issue 1–4. – 467–476 pp.
9. Mendola J. Parfit on directly collectively self-defeating moral theories / Joseph Mendola // Philosophical studies. – 1986. – Vol. 50. – Issue 1. – 153–166 pp.
10. Parfit D. Reasons and Persons / D. Parfit. – Oxford: Clarendon Press, 1984. – 543 pp.
11. Parfit D. Reasons and motivation. / D. Parfit, J. Broome. // Aristotelian Society Supplementary. – 1997. – Vol. 71. – Issue 1. – 99–130 pp.
12. Regan D. Comments On Parfit / D. Regan // Synthese. – 1982. – Vol. 53. – Issue 2. – 243–249 pp.

Анотація

Лемпій А. О. Імперсональна концепція ідентичності Дерек Парфіта. – Стаття.

Стаття націлена на висвітлення безособової теорії ідентичності Дерек Парфіта. У контексті історико-філософського розслідування автор описує головні метафізичні проблеми, представлені британським філософом. У теорії Д. Парфіта наявні два головних предмети дослідження, висловлюючись буквально: «особи» як інстанції дій, «причини» як мотиваційні джерела моральної й раціональної активності. Дослідження рефлексує над обома предметами, наголошуючи на вагомому зв'язку між першим і другим. Звертається значна увага на широковідомі “puzzling cases”, що розуміються як теоретичні експерименти Д. Парфіта. Уміле застосування цих концептуальних си-

туацій було по достоїнству оцінене сучасниками британця. Популярне висловлювання «Ідентичність – це не те, що має значення» пояснюється з аналітичної та практичної позиції. Редукціонізм безособової ідентичності приписується опозиції Західному індивідуалізму.

Ключові слова: персональна ідентичність, “puzzling cases”, психічна зв’язаність, фізична зв’язаність, редукціонізм.

Анотація

Лемпий А. О. Имперсональная концепция идентичности Дарека Парфита. – Стаття.

Стаття нацелена на освещение безличной теории идентичности Дарека Парфита. В контексте историко-философского расследования автор описывает исходные метафизические проблемы, представленные британским философом. В теории Д. Парфита присутствуют два главных предмета исследования, выражаясь буквально: «личности» как инстанции действий, «причины» как мотивационных источников нравственной и рациональной активности. Исследование рефлексировало над обоими предметами, подчеркивая весомую связь между первым и вторым. Обращается значительное внимание на широко известные “puzzling cases”, понимаемые как теоретические эксперименты Д. Парфита. Умелое применение этих концептуальных ситуаций было по достоинству оценено современниками британца. Популярное высказывание «Идентичность – это не то, что имеет значение» объясня-

ется с аналитической и практической точек зрения. Редукционизм безличной идентичности приписывается к оппозиции Западному индивидуализму.

Ключевые слова: персональная идентичность, “puzzling cases”, психическая связанность, физическая связанность, редукционизм.

Summary

Lempiy A. O. Darek Parfit’s impersonal conception of identity. – Article.

The study aims to illuminate Darek Parfit’s impersonal theory of identity. In the context of the historico-philosophical investigation, the author describes the main metaphysical issues represented by British philosopher. There are two general objects in Parfit’s theory, literally, “persons” – as the instance of actions, and “reasons” – as the motivation sources of moral and rational activity. The study reflects on both of them insisting on crucial connection between the first and the last. The article has paid a considerable attention at the widely known “puzzling cases” that are conceived as Parfit’s theoretical experiments. The capable applications of these conceptual occasions were deservedly evaluated among contemporaries. A popular dictum “Identity is not what matters” explained from the analytical and practical point of view. Reductionism of impersonal identity is also attributed to opposition to the Western individualism.

Key words: personal identity, “puzzling cases”, psychical connectedness, physical connectedness, reductionism.